

УДК 159.92

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-1.13>**А. С. Липецька**аспірант кафедри психології
Львівський національний університет імені Івана Франка**ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ДОБРОБУТУ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

Здійснено теоретичний аналіз досліджень закордонних та українських науковців, що присвячені проблематиці суб'єктивного добробуту переміщених осіб. Підсумовано, що особливості суб'єктивного добробуту переміщених осіб вимагають комплексного підходу для виявлення об'єктивних і суб'єктивних чинників, за допомогою яких формуються відчуття добробуту в різних сферах соціальної взаємодії, соціальної мотивації поведінки та діяльності в різних соціально-психологічних умовах життя. Резюмовано, що суб'єктивне добробуту переміщених осіб – це динамічне соціально-психологічне утворення, що складається з емоційного, когнітивного і конативного компонентів, що формується під впливом умов життєдіяльності індивіда і комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників і проявляється у всіх сферах відносин особистості до об'єктів навколишньої дійсності. Наголошено, що в контексті дослідження чинників суб'єктивного добробуту переміщених осіб, ціннісно-смысловая сфера особистості є вкрай важливою, бо переміщені особи змушені адаптувати свої ціннісні орієнтації, світогляд і самовизначення до нових умов життєдіяльності.

Встановлено, що комплекс чинників, що впливають на суб'єктивне добробуту в умовах міграції, може зазнавати значних змін: деякі чинники можуть втратити своє колишнє значення, а інші, які у звичайних умовах життя не мають істотного впливу, можуть стати значущими. Виявлено, що суб'єктивні чинники добробуту, а саме індивідуально-особистісні характеристики, на основі яких формується задоволеність усіма сферами життя і її оцінка, мають більший вплив на рівень суб'єктивного добробуту особистості, ніж об'єктивні чинники та умови життя, проте і їх необхідно враховувати для комплексної оцінки рівня добробуту. З'ясовано, що безпосередній вплив на чинники суб'єктивного добробуту переміщених осіб є неможливим, тому необхідно виділити умови його формування, через які з'являється можливість опосередковано впливати на рівень суб'єктивного добробуту та його детермінаційний комплекс. За результатами проведеного теоретичного аналізу окреслено напрямки подальших досліджень проблематики суб'єктивного добробуту переміщених осіб та встановлення умов його формування.

Ключові слова: добробут, суб'єктивний добробут, психологічний добробут, компоненти суб'єктивного добробуту, міграція, переміщені особи.

Постановка проблеми. Соціально-економічна та політична ситуація у світі загалом та в Україні зокрема, має негативний вплив на людину, як наслідок суттєві зміни у переживанні суб'єктивного добробуту. Сьогодні психологічна наука та практика все частіше актуалізують питання суб'єктивного добробуту для визначення внутрішнього балансу людини. У зв'язку з анексією АР Крим, а також втраченою контролю над частиною території Донецької та Луганської областей, кількість людей, які залишають місця свого постійного проживання та перемістилися на постійне проживання в інші регіони України значно зросла, тому актуальність дослідження суб'єктивного добробуту переміщених осіб в контексті політичної та соціально-економічної ситуації України, не викликає сумнівів. В даний час поняття суб'єктивного добробуту переміщених осіб є мало розробленим, тому дослідження та осмислення чинників суб'єктивного добробуту переміщених осіб відкриє нові можливості для покращення ситуації в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен суб'єктивного добробуту у сучасних пси-

хологічних дослідженнях розглядали Н. Бредбурн, Е. Дінер, М. Ягода, К. Ріфф, М. Селігман, М. Аргайл, А. Вотерман, Е. Десі, Д. Канеман, А. Вороніна, І. Джидар'ян, Л. Куликов, Н. Фетіскін, О. Ширяєва, Т. Шевеленкова, П. Фесенко, та ін. [1–5]. Проблематику суб'єктивної оцінки якості життя серед різних груп населення розкривають: у літніх людей – Л. Ратманська, М. Розенбаум; у студентів – Г. Баранова; у дитячому віці – Л. Шестопалова; у внутрішньо переміщених осіб – М. Бельські, В. Гриценко. Н. Лебедева, В. Константинов, Г. Солдатова визначили умови та специфіку соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб та їхнього добробуту [6; 7]. Проблематика взаємозв'язку ціннісної детермінації і суб'єктивного добробуту особистості представлена в роботах Е.Е. Бочаровой, Н.М. Лебедевої, Р.М. Шаміонова і ін. [7; 8]. Критерії якості життя та методи його оцінки розкриті в дослідженнях Г. Зараковського, В. Хашченко, А. Журавльова та інших [7; 8]. Сучасні закордонні дослідження спрямовано на виявлення впливу життєвих цілей на суб'єктивне добробуту

(Р. Еммонс), структури суб'єктивного добробуту (Е. Дінер, К. Ріфф); якості життя в соціально-психологічному аспекті (А. Кампбелл, Ф. Конверс); на наповненні новим змістом поняття суб'єктивного добробуту (М. Аргайл, Е. Дінер) [2; 3; 5].

Аналіз наукової літератури показує, що дослідження проблематики суб'єктивного добробуту численні, вони охоплюють великий спектр життєдіяльності особистості, але деколи суперечать одне одному. Сучасні дослідження направлені на розкриття всіх можливих предикатів та детермінант суб'єктивного добробуту.

Міграційні процеси відбуваються по цілому світі, останнім часом їх кількість значно зросла, що стало причиною збільшення досліджень в даній тематиці. Визначення міграції було уточнено в роботах Н.М. Лебедевої, Е. Равенштейна та Л.Л. Рибаківського. Праці Т.І. Заславська, А.В. Переведенцева, В. Петерсен розкривають проблематику мотивів міграційної поведінки та її види, зокрема, етнічна, освітня, економічна, політична, кліматична, вимушена, навмисна міграція [7]. Розглянуто задоволеність різними сторонами життєдіяльності вимушених мігрантів в дослідженнях М. Бельського, В.В. Гриценка. Визначаються умови та специфіка соціально-психологічної адаптації мігрантів в дослідженнях В.В. Гриценка, Ж.А. Зайончковская, В. А. Іонцев, В.В. Константинов, В.Н. Павленко, В.І. Переведенцев, Л.Л. Рибаківська, Г.У. Солдатова, І.А. Суботіна, D. Berry, C. Ward і ін. Несприятливі міграційні та конфліктогенні соціально-психологічні чинники розглянуті в працях С.В. Березіна, С. Бочнера, Н.М. Лебедевої, Н.І. Леонова, К.С. Лисецького, К. Оберга, А. Фернема та інші [7; 9].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз теоретичних підходів суб'єктивного добробуту переміщених осіб та визначення їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Проблематика суб'єктивного добробуту розглядається у межах двох основних підходів – гедоністичного та евдемоністичного. Евдемоністичний напрямок розглядає добробуту як повноту самореалізації особистості в конкретних життєвих ситуаціях, здатність до особистісного зростання та відповідності запитам соціуму. Підвищення рівня добробуту можливе через глибше усвідомлення та переосмислення життя та власних цілей. З точки зору евдемонізму дане поняття вивчали Арістотель, Фома Аквінський, К. Ріфф [10; 3]. Гедоністична структура добробуту передбачає взаємозв'язок трьох компонентів: відчуття задоволеності, приємних та неприємних емоцій, які поєднуються між собою, формують рівень суб'єктивного добробуту особистості. Найбільш відомими дослідниками добробуту в межах цього підходу є Н. Бредберн, Е. Дінер, М. Селігман, М. Аргайл, Р. Шаміонов [1–5; 8]. Аналіз евдемоністичного та гедоністич-

ного підходів вивчення феномену суб'єктивного добробуту показав, що жоден з підходів не розкриває поняття повністю, бо кожен підхід має свої недоліки. Сьогодення вимагає більш детальних досліджень, які включають соціокультурні, соціально-психологічні та особистісні причини суб'єктивного добробуту. Тому сучасні дослідники прагнуть до комплементарного вивчення даної проблематики, пропонуючи нові теорії та методологічні підходи.

В результаті аналізу недоліків та переваг різноманітних підходів, в контексті даної роботи, феномен суб'єктивного добробуту переміщених осіб розглядається, як інтегральне динамічне соціально-психологічне утворення, яке включає емоційні, когнітивні та конативні компоненти, що формуються в процесі соціально-психологічної діяльності на основі об'єктивних ознак безпечної життя, а також суб'єктивних чинників, які проявляються в усіх сферах взаємовідносин та відносин до об'єктів навколишнього середовища [8].

Необхідно зазначити, що за своєю природою добробуту особистості являє собою суб'єктивний феномен, який може бути оцінений лише самою людиною, виходячи з її зовнішніх та внутрішніх характеристик, а також її життєвих ситуацій, які відбувалися раніше, діяльності, самої себе і соціальних умов, в яких людина знаходиться в даний момент часу. Рівень суб'єктивного добробуту не може бути описаний за допомогою одного чинника, хоча один і той самий чинник, в залежності від особистісних характеристик може по різному впливати на людину. Отже, факт переміщення особою з одного місця проживання на інше має вплив на особистісні характеристики переміщених осіб, з чого випливає необхідність визначення особливостей суб'єктивного добробуту переміщених осіб.

Феномен «переміщені особи» вперше з'явився в період Другої світової війни, коли, у зв'язку з військовими діями, велика кількість людей була змушені залишати свої домівки. Сьогоднішня політична ситуація в Україні збільшила потоки людей, що переміщуються з одного регіону країни в інший. У науковій літературі, засобах масової інформації таких осіб називають «внутрішні мігранти», «вимушені переселенці», в офіційних документах – як «внутрішньо переміщені особи» (ВПО). «Внутрішньо переміщені особи – це окремі особи, чи групи осіб, які були змушені залишити свої помешкання, або місця постійного проживання в результаті, або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або спричинених діяльністю людини лих, чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів» [11]. Слід зазначити, що поруч з вимушеною міграцією існує навмисна міграція, яка теж є актуальною для України.

Основною характеристикою навмисної міграції є відсутність явної загрози для нормальної життєдіяльності на покинутому місці проживання і добровільна зміна місця проживання в пошуках кращих умов життя. Навмисна міграція, як і вимушена, супроводжується цілим рядом переживань, які пов'язані з необхідністю повної реорганізації життя; навмисна зміна місця проживання впливає на систему відносин особистості – все це має безпосередній вплив на соціально-психологічну адаптацію особистості і її суб'єктивне добробуту. В даному дослідженні розглядаються особливості суб'єктивного як вимушено переміщених осіб, так і осіб, які добровільно змінили місце проживання. Визначення комплексу чинників, які мають безпосередній вплив на формування суб'єктивного добробуту переміщених осіб, є необхідним, бо в умовах зміни місця проживання, навколишнього середовища, архітектурного середовища, в деяких випадках втратою особистих цінностей, одні чинники виходять на перший план, а деякі стають зовсім не важливі.

На переживання добробуту впливають різні сторони буття людини, в якому переплітаються особливості ставлення людини до себе і навколишнього світу. В результаті аналізу досліджень М. Аргайла [5], Е.Е. Бочаровой [12], Р.М. Шаміонова [8], можна виокремити дві основні групи чинників добробуту: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні чинники поділяються на соціальні, матеріальні та фізичні. В контексті соціальних чинників розглядається соціалізація особистості, в результаті якої формується внутрішній спосіб оцінки себе та відносин з іншими. Соціальний добробут – це задоволеність особистості своїм соціальним статусом і актуальним станом суспільства, до якого вона належить [13]. Соціальні чинники формування суб'єктивного добробуту переміщених осіб є вагомими, бо соціалізація особистості в нових умовах життєдіяльності залежить від задоволеності даними чинниками, а це безпосередньо чинитиме вплив на функціонування особистості загалом.

Коли йде мова про матеріальні чинники суб'єктивного добробуту, то в першу чергу йде мова про задоволеність економічними умовами життя, а саме житлом, харчуванням та дозвіллям, і, звичайно, стабільність матеріального достатку. Необхідно зазначити, що у кожної людини розмір матеріального достатку різний, бо у кожного свої особисті потреби. Матеріальний добробут сприяє формуванню оптимізму, почуття впевненості в завтрашньому дні, безпеки та віри у свої сили [8; 13]. З кожним днем потреби особистості зростають швидкими темпами, шляхом швидкого розвитку економічного простору, що говорить нам про важливість матеріальних чинників в контексті формування суб'єктивного добробуту переміщених осіб.

Фізичні чинники добробуту – це фізичне самопочуття, тілесний комфорт, суб'єктивне почуття здоров'я. Фізичні чинники для переміщених осіб є важливою складовою їхнього суб'єктивного добробуту, бо хороше фізичне самопочуття дозволяють людині добре працювати та розв'язувати різноманітні проблеми, а це у свою чергу має вплив на формування суб'єктивного добробуту особистості.

Об'єктивні чинники лише частково детермінують суб'єктивне добробуту особистості, тому необхідно враховувати й суб'єктивні чинники, тому що рівень добробуту складається з суб'єктивних оцінок індивіда, його емоційного стану, життєвого досвіду, цінностей і прагнень особистості. Першочерговість суб'єктивних чинників розкрито в роботах К. Ріфф, де зазначено, що кожна людина має свободу волі і здатна досягати психологічного добробуту, попри об'єктивні умови. Автор, взявши за основу філософські та психологічні погляди відносно природи людини, виділив базові компоненти добробуту:

- автономність, яка проявляється у самовизначенні, незалежності та саморегуляції поведінки особистості;
- контроль над оточенням – це здатність індивіда обирати та створювати своє оточення;
- особистісний ріст – це безперервний саморозвиток та повна реалізація потенціалу особистості;
- позитивні відносини з оточенням – здатність підтримувати довірчі міжособистісні відносини;
- самоприйняття – позитивна оцінка себе і свого минулого;
- мета в житті – наявність конкретних цілей і почуття спрямованості [3; 14].

Аналіз досліджень показав безпосередній взаємозв'язок суб'єктивних чинників з ціннісно-сисловою сферою людини, яка є сполучною ланкою між суспільством, соціальним середовищем і внутрішнім світом особистості. Дані проблеми розкриті в роботах Б.Г. Ананьева, Д.А. Леонтьєва, Е. Фромма [15; 16]. В контексті дослідження чинників суб'єктивного добробуту переміщених осіб, врахування ціннісно-сислової сфери особистості є особливо важливим, бо переміщені особи змушені адаптувати особисті ціннісні орієнтації, світогляд і самовизначення до нових умов життєдіяльності. За інших умов адаптація сильно ускладнюватиметься, що негативно вплине на суб'єктивне добробуту особистості.

Чинники суб'єктивного добробуту особистості в умовах міграції розглядає у своїх дослідженнях Р.М. Шаміонов. Він стверджує, що одним з найважливіших чинників суб'єктивного добробуту в умовах міграції є ставлення до переміщених осіб, включаючи також прийняття їх культурних і соціально-психологічних особливостей. Також

автор зазначає, що важливим чинником адаптації переміщених осіб, як однієї з умов їх суб'єктивного добробуту, є відповідність очікуваних труднощів у сфері культури та відносин [17]. У своїх дослідженнях А.В. Кужильна зазначає, що комплекс чинників, який формує суб'єктивне добробуту переміщених осіб, представлений екзогенними та ендогенними чинниками. До екзогенних чинників суб'єктивного добробуту переміщених осіб відносяться: соціальні відносини, матеріальний достаток, стан суспільства. Група ендогенних чинників включає: емоційний комфорт, комунікативні навички, готовність до подолання важких життєвих ситуацій, індивідуально-психологічні особливості особистості, ціннісно-смилова сфера особистості, мотиваційна спрямованість [13]. У своїх дослідженнях А.В. Кужильна, взявши за основу структуру суб'єктивного добробуту особистості Р.М. Шаміонова, припускає, що структура суб'єктивного добробуту переміщених осіб є аналогічною, за виключенням когнітивного компонента, до складу якої включає наступні складові:

- задоволеність собою, яка проявляється у самоставленні та самооцінці;
- задоволеність соціальним статусом, тобто задоволеність правовим становищем і соціальними гарантіями переміщених осіб;
- задоволеність життям, а саме побутовими умовами, архітектурним середовищем, природно-кліматичними умовами;
- задоволеність матеріальним становищем;
- задоволеність працею;
- задоволеність стосунками з органами влади;
- задоволеність соціальними відносинами як з рідними так і з суспільством загалом;
- задоволеність станом суспільства, в яке вони іммігрували [13; 8; 17].

Підсумовуючи аналіз закордонних наукових праць проблематики суб'єктивного добробуту переміщених осіб, важливо зазначити важливі впливи об'єктивних чинників на формування суб'єктивного добробуту особистості, в першу чергу соціокультурного простору, можливостей формування власної ідентичності та відчуття себе у нових реаліях.

Висновки та пропозиції. Погляди вчених на феномен суб'єктивного добробуту особистості на протязі багатьох років були не однозначні, часом ці погляди були суперечливі, а іноді доповнювали одне одного. Дослідження показали, що добробуту це суб'єктивний феномен, який людина оцінює в залежності від особистісних особливостей, життєвих ситуацій, соціальних умов та досвіду.

Аналіз наукової літератури показав, що особливість суб'єктивного добробуту переміщених осіб передбачає комплексний підхід для вияв-

лення об'єктивних і суб'єктивних чинників, які формують почуття суб'єктивного добробуту в різних сферах соціальної взаємодії, соціальної мотивації поведінки та діяльності в різних соціально-психологічних умовах життя. Феномен суб'єктивного добробуту переміщених осіб розглядається як динамічне соціально-психологічне утворення, що складається з емоційного, когнітивного і конативного компонентів, які формуються під впливом умов життєдіяльності індивіда і комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників і проявляється у всіх сферах відносини особистості до об'єктів навколишньої дійсності.

Підсумовуючи наукові дослідження, необхідно зазначити, що суб'єктивні чинники добробуту особистості мають більший вплив на рівень суб'єктивного добробуту, ніж об'єктивні чинники, проте в контексті суб'єктивного добробуту переміщених осіб важливість об'єктивних чинників підвищується шляхом зміни місця їх проживання. Дослідження показали індивідуальні відмінності рівня суб'єктивного добробуту в залежності від суб'єктивності сприймання різних чинників. Суб'єктивне добробуту переміщених осіб може бути забезпечено за рахунок певного поєднання чинників суб'єктивного добробуту.

Результати дослідження можуть бути актуальними для психологів, які працюють в міграційних службах, що забезпечують адаптацію мігрантів і сприяють формуванню суб'єктивного добробуту особистості, а також для психологічного забезпечення підготовки фахівців, які виїжджають на тимчасовій основі за кордон.

Перспективною подальших досліджень є встановлення умов формування суб'єктивного добробуту переміщених осіб та корінних жителів, а також виявлення впливу об'єктивних чинників на формування суб'єктивного добробуту особистості.

Література:

1. Bradburn N.M. Asking Questions : The Definitive Guide to Questionnaire Design. For Market Research, Political Polls, and Social and Health Questionnaires, Revised Edition. San Francisco : Jossey-Bass A Wiley Imprint, 2004. 429 p.
2. Diener E. The science of well-being : the collected works. Series : Social Indicators Research Series. Vol. 37. 2009. 274 p.
3. Ryff C. Know Thyself and Become what You Are : A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. Carol D. Ryff, Burton H. Singer. *Journal of Happiness*. 2008. No. 9. P. 13–39.
4. Селигман М. Путь к процветанию. Новое понимание счастья и благополучия / Пер. с англ. Е. Межевич, С. Филина. Москва : Манн. Иванов и Фербер. 2013. 440 с.
5. Аргайл М. Психология счастья. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 271 с.

6. Гриценко В.В. Социально-психологическая адаптация переселенцев в России. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. 252 с.
7. Лебедева Н.М. Социальная психология этнических миграций : моно-графия. Москва : Социс, 2013. 355 с.
8. Шамионов Р.М. Субъективное благополучие личности: психологическая картина и факторы : монография. Саратов : Научная книга, 2008. 296 с.
9. Гриценко В.В. Роль индивидуальных различий в процессе адаптации вынужденных мигрантов. Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы / Под ред. Г.У. Солдатовой. Москва : Смысл, 2001. 279 с.
10. Аристотель. Никомахова етика / пер.з старогрецької В. Ставнюка. Київ : Аквапон-Плюс, 2002. 480 с.
11. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны. Экономический и социальный Совет ООН (ЭКОСОС), 22 июля 1998. E/CN.4/1998/53/Add.2. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html>.
12. Бочарова Е.Е. Взаимосвязь ценностных ориентаций, стратегий поведения и субъективного благополучия личности : дисс. канд. психол. Наук : 05 Е. В. Бочарова. Саратов, 2005. 160 с.
13. Кужильная А.В. Факторы и условия формирования субъективного благополучия личности беженцев и вынужденных переселенцев. Успехи современной науки и образования, 2006. № 1. С. 96–100.
14. Ryff C. D., Singer B. The Contours of Positive Human Health. *Psychological Inquiry*. 1998. Vol. 9 (1). 10 p.
15. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2-х тт. Т. 1. Москва : Педагогика, 1980. 229 с.
16. Леонтьев Д.А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2003. 487 с.
17. Шамионов Р.М. Характеристики субъективного благополучия личности в условиях миграции. Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире. Москва : Издательство «Перо», 2014. С. 193–199.

Lypetska A. S. The peculiarities of subjective well-being of displaced persons

The theoretical analysis of investigations of foreign and Ukrainian scholars which are devoted to the issues of subjective well-being of displaced persons has been carried out. It is summarized that the peculiarities of subjective well-being of displaced persons demand a comprehensive approach for identifying objective and subjective factors with the help of which the sense of well-being in various spheres of social interaction, social motivation of behaviour and activity in different social and psychological life conditions are formed. It is summed up that subjective well-being of displaced persons is a dynamic social and psychological formation which consists of emotional, cognitive and connotative components, which are shaped under the influence of livelihood conditions of the individual and a complex of objective and subjective factors, and are manifested in all spheres of a person's relationships with the objects of surrounding reality. It is emphasized that in the context of investigation of factors of displaced persons' subjective well-being, the value and sense sphere of an individual is of great importance since displaced persons are forced to adjust their core values, outlook and self-determination to new life conditions.

It is found out that a complex of factors which influence the subjective well-being in the migration conditions may suffer significant changes: some factors may lose their previous meaning and others, which do not have essential impact in usual life conditions, may become significant. It is identified that subjective factors of well-being, namely individual and personal characteristics on the basis of which satisfaction with all spheres of life and its evaluation are formed, have a stronger impact on the level of subjective well-being than those objective factors and life conditions. However, one should take them into consideration for a comprehensive evaluation of the level of well-being. It is found out that direct influence on the factors of subjective well-being of displaced persons is impossible, that is why it is necessary to distinguish the conditions of its formation through which an opportunity to influence indirectly the level of subjective well-being and its determination complex occurs. In accordance with the results of theoretical analysis, the direction of further investigation of the issues of subjective well-being of displaced persons and identification of conditions of its formation is outlined.

Key words: *well-being, subjective well-being, psychological well-being, components of subjective well-being, displaced persons, migration.*